

ЛОКТЄВ

Вадим Михайлович – академік НАН України, академік-секретар Відділення фізики і астрономії НАН України

РЕФОРМИ ЗАРАДИ РЕФОРМ?

**Відкритий лист до редакції
щотижневика «Дзеркало тижня»**

У нас люблять заводити реформи
лишь потому, что так легче управлять.

П.А. Столыпин

Головному редактору щотижневика
«Дзеркало тижня» Юлії Мостовій,
заступнику головного редактора
Сергію Рахманіну,
оглядачу Інні Ведерниковій

Шановна пані Юліє, шановний пане Сергію,
шановна пані Інно!

Припускаючи, що ваш щотижневик не схильний до друкування відкритих листів, використовую саме таку форму для звернення до вас, оскільки не маю іншої можливості, щоб висловити свої міркування щодо вашої екстраординарної за розміром і неосяжної за кількістю поданої в ній соціологічної інформації статті у новорічному (№ 50) числі «Дзеркала тижня» за 2014 рік. Як людина, що має відношення до науки і наукової сфери* в нашій країні, стан яких повсюдно вважається критичним для успішного розвитку будь-якої держави, мушу зі здивуванням відмітити, що вони разом отримали у згаданій безмежній статті лише 10 коротеньких рядків на четвертій сторінці, тому не забере багато місця їх процитувати: *«Науку, що лежить в основі прогресу і дає ідеї для виробництва та народження робочих місць, а не гендлярського виродження, вирішили підтримати лише 0,5%. Саме стільки вважають актуальною реформу НАН України та університетської науки. Це – вирок»*.

* При цьому я не розрізняю академічну і університетську науки, як прийнято робити, зокрема, й у вашому виданні, бо таких немає, а є єдина наука, яка робиться чи в академіях, чи в університетах. При цьому я маю на увазі, насамперед, її фундаментальну складову, саме рівень якої і визначає все і вся.

У цьому твердженні всі слова за винятком перших 4–5 викликають заперечення. І не лише у мене, а й у більшості моїх колег, з ким мені вдалося обмінятися враженнями щодо написаного у цій статті. По-перше, тільки люди, далекі від науки, можуть бачити в ній як головну мету ідеї для виробників та народження (чому не створення?) робочих місць. Навіть для держави така, поставлена перед наукою, мета була б необачливим рішенням. У науки багато більш важливих прямих завдань, але у короткому листі не місце для лікнепу з відповідного питання. По-друге, скажу більше: працюючий учений, заклопотаний конкретним дослідженням, взагалі про таке не думає і не дбає, хоча все, що стосується нових виробництв і високотехнологічних, а правильніше — наукомістких робочих місць, дійсно має місце, проте завдяки опосередкованим, часто через багато років, зв'язкам науки з технікою і технологіями. За прикладами далеко ходити не потрібно — лазери, надпровідність, ядерні технології, Інтернет тощо.

Пропускаю *гендлярство*, бо не зрозумів, що ви маєте на увазі — гендлярство тільки у науковому середовищі чи в країні в цілому, — і перейду до так званого *вироку*, який у наведеній фразі, безумовно, є головним словом. Ви робите вирок суспільству, яке начебто не розуміє ролі науки, що, на жаль, має місце. Причому, як на мене, було б чеснішим говорити про вирок керманічам, а не простим людям, зануреним у безліч своїх зовсім не простих турбот і, на правду, дуже мало думаючим про проблеми науки.

Але, шановні панове, дозвольте з ваших слів зробити прямо протилежний висновок, а саме: наведені слова — це вирок вам. Так, вам! А одночасно і всім різномастим горе-реформаторам, що з причин, відомих тільки їм, прагнуть докорінно перебудувати одну з державоутворюючих галузей та її основоположну структуру, в предметі яких практично не розуміються. Я роблю такий висновок, тому що не можу уявити, що грамотні, освічені люди можуть не розуміти, що підтримка науки і дуже хитро сформульоване питання таблиці 10 про першочерговість *«реформи НАН України та*

університетської науки, що створює базис для розвитку наукової діяльності», не зовсім одне і те саме. А якщо відверто, то абсолютно не те саме. І я не виключаю, що пересічний громадянин при всьому своєму щирому бажанні та прагненні щодо підтримки справжньої науки може бути твердо налаштований проти будь-якої реформи Академії, яка, погодьтесь, працює краще, ніж мала б працювати в умовах, створених для її роботи. І, напевне, має більші здобутки, в тому числі визнані у світовому вимірі, ніж практично всі державні інституції.

Я далекий від думки, що в НАН України все гаразд і немає проблем. Вони є, і їх не може не бути, але найпринциповіші з них знаходяться поза Академією, а не всередині її. Та навіть за несприятливих для своєї діяльності умов у країні вона забезпечує наукову роботу тисяч науковців — роботу, якою ви так глибоко переймаєтесь і яка має успіхи, хоча й доволі скромні. Проте, будь ласка, назвіть, що зробила держава для такої їх підтримки, яка дійсно була б адекватна високим — за гамбурзьким рахунком — вимогам. В Академії іде дискусія щодо реформування — тільки у вашому щотижневнику мали слово члени Академії О.О. Кришталь, С.М. Рябченко, А.А. Сибірний та деякі інші, які піднімали важливі питання академічного буття та покращення стану науки в державі, але вони професіонали і бачать справу, так би мовити, у світовому аспекті. Тому перше питання, яке виникає у мене як у звичайного науковця: а, власне, про яку реформу мало б ітися у вашому розумінні. Загальні слова про якийсь розвиток наукової діяльності є лозунгом і змісту не несуть. Якщо ж про ту, що висловлена у, за всіма ознаками замовленій, статті деякого В. Мойсеєнка, то на неї вчені, що працюють в Академії, категорично не згодні.

Поставлю питання ще гостріше: оскільки Академію лають за відсутність результатів нобелівського рівня, то чому, хоча б гіпотетично, мені не підняти питання щодо реформування аж до припинення виходу вашого щотижневика через відсутність у його штаті журналістів, що були б, як мінімум, номінованими на Пулітцерівську премію? Хотілося б почути вашу

відповідь на такий закид по суті, а не з тривіальної позиції позабюджетності видання. Або вимагати, щоб у наших умовах ви могли б конкурувати з, скажімо, *New York Times* або *Daily Mirror*. А ми наскільки можемо витримуємо подібну конкуренцію, оприлюднюючи власні результати, отримані, зокрема, і без участі наших західних колег, у найпрестижніших наукових журналах світу. Їх нерідко цитують як пріоритетні, але що знає про це ваш читач? Слушно звернути вашу увагу, що у певному сенсі найавторитетніша щоденна інформаційна газета *New York Times* щотижня публікує цілий блок матеріалів про наукові досягнення, поточні дослідження, історію науки, чим, по-перше, висловлює повагу до такої сфери людської діяльності, як наукова, а по-друге, виховує свого читача, включаючи і владні кола. Звісно, це не зменшує необхідності робити те саме академіям і університетам — і деякі роблять. Проте не секрет, що популярність ЗМІ набагато вища, ніж наукових видань, а ефективність їх впливу на маси незрівнянна. З власного досвіду знаю, що сайти професійних установ, навіть популяризуючи ті чи інші лабораторні результати, більш спрямовані на професіоналів або на журналістів, що пишуть про науку і щось у ній розуміють.

З іншого боку, про які ефективні реформи може йтися в державі, де Президент починає свою діяльність з твердження, що більше не буде витрачання коштів на *нікому не потрібні наукові програми* (курсив мій), а слідом за ним прем'єр-міністр пропонує залишити і фінансово підтримувати лише одну програму, але таку, що принесе славу Україні. Напевно, йому невтямки, що інший відомий діяч задовго до нього пропонував знімати не 40–50 фільмів на рік, а 5–10, на які спрямувати все наявне фінансування, але всі вони мали б бути виключно видатними. Чим це закінчилося, відомо — на певний період в СРСР мистецтво кіно припинило свій розвиток. Здавалося, було б більш слушно нашому прем'єрові пропонувати залишити одне міністерство, але таке, що зробить Україну такою, як, наприклад, Швейцарія...

Додам лише, що якби хтось з вищих керівників або провідних політиків розвинених країн дозволив би собі подібні висловлювання щодо своїх учених або науки в цілому, боюсь, він не мав би майбутнього як державний діяч, бо такі слова суспільство розцінює як ганьбу.

Жарти жартами, але з вашого матеріалу в мене народжується лише одна думка — поточний рік буде черговим роком боротьби за спасіння української науки. Знаний у всьому світі фізик-теоретик академік РАН В. Захаров нещодавно зауважив, що оскільки другого закону термодинаміки ніхто не відміняв, то у світі править хаос, який можна зупинити лише іншими діями людей, і наука є *головним* ворогом хаосу. Часто люди навіть не усвідомлюють, що вони є агентами хаосу. До них можна віднести шарлатанів і астрологів, які заповнили шпальти багатьох газет, журналів і екрани ТБ, некомпетентних керівників, які «сидять» біля фінансових потоків і приймають рішення, незрозуміло чим мотивовані. Такі, треба визнати, зустрічаються і серед учених, які чи то з причин комплексу неповноцінності, чи то через брак визнання генерують «цінні» ідеї, як, скажімо, підтримка генератора Річчі (дивним чином, про нього ДТ теж писало в позитивних тонах).

Боюсь, що реформа НАН України, здійснювана з крісел владних кабінетів і підтримувана (чого не можна виключати) провідними ЗМІ, стане тим, що отримало назву «ідеологія ракової пухлини», коли остання, будучи впевненою, що прагне свого, руйнує організм, але разом з ним гине й сама. Аналогічно і в даному випадку під благими намірами реформування науково-освітньої сфери руками і діями людей, далеких від неї, найімовірніший результат — це її руйнування, а разом з нею й держави. Звертаючись до минулого (зрозуміло, йдеться про часи СРСР), ми маємо приклад, як влада, гадаючи, що робить щось позитивне і необхідне, вбивала генетику, кібернетику, деякі гуманітарні напрями. Наслідки цього відчуються й дотепер. На цьому, як на мене, мають наголосувати прогресивні ЗМІ, які дійсно дбають про науку і освіту.

А на питання, як з таким боротися, відповідь відома, проста і лише одна — наукою мають керувати лише вчені, які є *вільними* у визначенні пріоритетів і напрямів своїх досліджень. І не будь-які, а поважні, ті, що мають загально-визнані результати. Керівні посади мають бути виборними, на певний термін. Забезпечення ж наукової діяльності, особливо у сфері фундаментальних досліджень, має взяти на себе держава, і коли воно дійсно задовольняє нормальні, визнані в світі, критерії, то суспільство отримує повне право вимагати від наукової спільноти детального звіту щодо ефективності та результатів її діяльності. Ми маємо, нарешті, усвідомити, що наука в змозі себе прогодувати лише за серйозної підтримки зверху. Без її базового фінансування не обійтися ні за яких умов! Інакше наше керівництво нагадуватиме власника корови, який її не годує, але дратується, що немає молока.

Уже традиційні спекуляції щодо молоді, якій не дають просуватися кар'єрними сходами вчені похилого віку, теж краще припинити, бо молодь кидає країну з абсолютно інших причин, про що написано вже багато. З цього приводу хотів би зауважити, що проти «свіжої крові», звичайно, ніхто і ніде не заперечує, але на перше місце треба ставити кваліфікацію. Тому тільки молодий вік — не панацея, чим, повторю, сьогодні часто спекулюють, зокрема й у пресі. Насправді, науку роблять учені середнього віку, і саме таких нині бракує найбільше, бо молоді, вивчившись та набувши певного досвіду, з відомих причин кидають рідні пенати і шукають місце подалі від дому. Наука — це покликання, і щоб нею займатися, про багато речей треба забути. Можу здатися невічливим, тому наперед вибачаюся, але на-смілюся зауважити, що теперішня молодь на це погоджується далеко не завжди.

Наостанок повернуся, певною мірою, до початку і повідомлю, що на одному з останніх перед Новим роком засідань Президії НАН України доктор соціологічних наук Тетяна Петрушина з Інституту соціології НАН України доповідала про дослідження щодо довіри нашого населення до вчених. Таких дійсно небагато — близько 35 %, проте ця цифра поступається лише церкві, якій довіряє 43 %, і в рази перевищує довіру до владних структур — Президента, прем'єра, Верховної Ради — не більше 15 %. Однак ніхто про реформування цих керівних інститутів не говорить або далі розмов справа не йде. Підтримка науки суттєво зростає зі ступенем освіти — чим освіченіша людина, тим більше вона підтримує науку, що, в принципі, природно. Але мені особисто залишилося незрозумілим, чому тоді люди з владних поверхів, що мають і вищу освіту, і, крім того, часто наукові ступені і наукові звання, так погано ставляться до наукової діяльності та її представників, щороку обмежуючи їх професійну діяльність мізерними бюджетами та їх різкими секвестрами. Те, що без фінансування немає армії, вже збагнули, а от до науки і освіти, напевно, ще не доросли. Тому звертаюся до вас, як керманців одного з найвідоміших в Україні видань, і пропоную допомогти у розвитку науки, оскільки стан справ за недружелюбного ставлення держави до НАН України зокрема і до вчених взагалі неможливо поліпшити без активної участі преси. Її внесок у спасіння науки в Україні не можна було б переоцінити. Можливо, грядущий рік виявиться навіть складнішим, ніж важкий попередній, проте закликаю не бути песимістами і сподіватися на світле, бо наука, як відомо, справа світла, і всі ми сумлінно служитимемо їй, незважаючи ні на що, бо вона і є наше життя.